

Ouderlijke conflicten, gezinsstructuur en loyaliteitsproblemen

Masterthesis

Universiteit Utrecht

Masteropleiding Pedagogische Wetenschappen

Masterprogramma Orthopedagogiek

Naam student : D.E. Donker, 3965155
Naam thesisbegeleidster : Inge van der Valk
Naam tweede beoordelaar : Linda Breeman
Datum : 23-06-2016

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoek “Ouderlijke conflicten, gezinsstructuur en loyaliteitsproblemen.” Dit onderzoek is geschreven naar aanleiding van de afronding van de master Orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht. Bij het kiezen van een onderwerp, kwam (v)echtscheiding als sterke voorkeur naar voren. Niet alleen in het werkveld maar ook in mijn privéleven kom ik dagelijks in aanraking met dit onderwerp. Bij het specificeren van een onderwerp van dit onderzoek, kwam ik erachter dat er in de praktijk nog veel kennis ontbreekt welke factoren van de scheiding bijdragen aan de problematiek bij kinderen. Om deze reden leek het mij interessant om mij hierin te verdiepen. Door de weinige recente literatuur werd ik ook gewezen op het belang van huidig onderzoek en ben ik begonnen met het schrijven van deze thesis.

Dit schrijven van mijn thesis had ik echter niet zonder hulp gekund en daarvoor wil ik graag mijn thesisbegeleidster Inge van der Valk bedanken voor het meedenken, haar betrokkenheid en voor de fijne samenwerking. Daarnaast wil ik mijn tweede beoordelaar Linda Breeman bedanken voor het nakijken van de thesis. Tot slot wil ik mijn medestudiegenoot Fenneke Vergouwen bedanken voor het nalezen en het geven van praktische tips.

Abstract:

Background: Recent studies show that the development of children in short- as in long-term periods is not influenced by divorce itself, but is influenced by other factors, like parental conflicts. Children exposed to parental conflicts are at risk for multiple problem behaviours by experiencing conflicts in loyalty between their parents. Therefore it is important to take parental conflicts into account as a risk factor of problem behaviours.

Purpose: The aim of the study is to investigate the difference in correlations between the experienced parental- and loyalty conflicts from children in intact- versus divorced families.

Methods: This study includes 2414 Dutch scholars in the age of 12 to 18. Data were collected via a cross-sequential design and consist of self-report questionnaires about individual- and family functioning. Parental- and loyalty-conflicts were measured with a shortened version of the Children's Perception of Interparental Conflict Scale' (CPIC).

Results: Children, who experienced more parental conflicts, have had more loyalty conflicts. Children of divorced families experienced a higher degree of parental conflicts than children from intact families. There is a positive relation between parental conflicts and loyalty conflicts despite family structure. The reported relation between parental- and loyalty-conflicts has shown a more significant relation in divorced- than in intact families.

Conclusion: Parental conflicts have proven to have an effect of multiple problem behaviours. However, there are indications that children of divorced families have experienced more parental conflicts, resulting in more loyalty conflicts, than children of intact families.

Keywords: parental divorce, parental conflicts, family structure and loyalty-conflicts

Samenvatting:

Achtergrond: Onderzoek laat zien dat de ontwikkeling van kinderen zowel op korte- als lange termijn niet wordt verstoord door de scheiding zelf, maar door factoren die al voor de scheiding spelen zoals ouderlijke conflicten. Een gevolg van ouderlijke conflicten is dat kinderen problemen in de loyaliteit kunnen ervaren naar beide ouders toe, wat kan leiden tot verschillende probleemgedragingen. Om deze reden is het van belang om ook ouderlijke conflicten mee te nemen in het onderzoek.

Doel: Het onderzoeken in hoeverre de samenhang tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen verschilt tussen kinderen uit intacte- en gescheiden gezinnen.

Methode: Data is verzameld middels vragenlijst: Scholieren en Gezinnen 2013. Het databestand bevat de gegevens van 2414 scholieren waarvan 443 scholieren met gescheiden ouders. Ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen worden met behulp van een verkorte versie van de 'Children's Perception of Interparental Conflict Scale' (CPIC) gemeten.

Resultaten: Jongeren die meer ouderlijke conflicten rapporteren, hebben meer last van loyaliteitsproblemen. Kinderen uit gescheiden gezinnen ervaren de mate van ouderlijke conflicten hoger dan kinderen uit intacte gezinnen. Hoe meer sprake is van ouderlijke conflicten, hoe meer loyaliteitsproblemen kinderen ervaren, ondanks de gezinsstructuur waarin zij leven. De door jongeren gerapporteerde ouderlijke conflicten hangen in gescheiden gezinnen echter significant sterker samen met loyaliteitsproblemen dan in intacte gezinnen.

Conclusie: Niet zozeer de scheiding op zichzelf, maar ouderlijke conflicten zijn aanleiding tot problematisch functioneren bij kinderen. Wel zijn er aanwijzingen dat jongeren uit gescheiden gezinnen meer last hebben van de conflicten tussen hun ouders, in termen van loyaliteitsproblemen, dan jongeren uit intacte gezinnen.

In Nederland krijgen jaarlijks ruim 35.000 kinderen van 0 tot en met 21 jaar te maken met de echtscheiding van hun ouders (CBS, 2015). Het gaat hierbij enkel om officiële huwelijksontbindingen. Dit betekent dat kinderen meer met scheiding van hun ouders te maken krijgen dan officieel wordt verondersteld. Dit is een belangrijk gegeven omdat onderzoek laat zien dat kinderen van gescheiden ouders gemiddeld genomen meer problemen hebben dan kinderen uit intacte gezinnen (Amato, 2010; Amato & Cheadle, 2008). Voorbeelden van problemen die kinderen met gescheiden ouders kunnen krijgen zijn: angst, depressiviteit, gedragsproblemen, slechte schoolprestaties, drank- en drugsproblemen en moeite met sociale relaties (Amato, 2010; Amato & Cheadle, 2008; Kelly & Emery, 2003). Kinderen van gescheiden ouders scoren op genoemde functioneringsgebieden gemiddeld slechter dan hun leeftijdsgenoten uit intacte gezinnen (Amato 2003; De Graaf, 2002; Steenhof & Prins, 2005).

De ontwikkeling van kinderen kan op zowel de korte termijn als de lange termijn niet alleen verstoord worden door de scheiding zelf, maar ook door factoren die zich al voor de scheiding afspelen zoals conflicten tussen ouders (Amato & De Boer, 2001; Nunes-Costa, Lamela, & Figueiredo, 2009). Zo tonen verschillende onderzoeken aan dat de negatieve gevolgen van een scheiding voor kinderen groter lijken te zijn wanneer er sprake is van ernstige ouderlijke conflicten (Dronkers, 1999; Grych & Fincham, 2001; Kelly, 2000 & Kushner, 2009). Wanneer er veel conflicten zijn tussen ouders kunnen kinderen onder meer eerder externaliserend of internaliserend probleemgedrag ontwikkelen (Amato, 2010; Buehler et al., 1997).

Ouderlijke conflicten kunnen zowel in intacte gezinnen als in gezinnen met gescheiden ouders voorkomen (Amato & Afifi, 2006; Anthonijsz, Dries, Berg-le Clercq, & Chênevert, 2010).

Een ander gevolg van ouderlijke conflicten is dat kinderen het gevoel kunnen krijgen te moeten kiezen tussen hun ouders (Amato & Afifi, 2006). Hierdoor kunnen problemen in de loyaliteit ontstaan. Deze problemen in loyaliteit kunnen leiden tot depressie en verschillende probleemgedragingen bij adolescenten (Buchanan, Macoby & Dornbusch, 1991). Om deze reden is het van belang om niet alleen naar scheiding te kijken als risicofactor voor problemen in het functioneren bij kinderen, maar om ouderlijke conflicten mee te nemen in vervolgonderzoek. (Amato & De Boer, 2001; Amato & Sobolewski, 2001; Van der Valk et al., 2007). Op basis van aanbevelingen uit voorgaande literatuur wordt er in deze thesis niet alleen gekeken naar de invloed

van gezinsstructuur op loyaliteitsproblemen, maar wordt ook de rol van ouderlijke conflicten meegenomen in het onderzoek om te kijken welke samenhang er bestaat tussen gezinsstructuur, ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen.

Gezinsstructuur

Veel onderzoeken richten zich op het verschil in functioneren tussen kinderen uit intacte gezinnen en kinderen met gescheiden ouders (Amato, 2001; Spruijt, Van der Valk, de Goede, Maas, & Meeus, 2007). Uit deze onderzoeken komt naar voren dat kinderen met gescheiden ouders gemiddeld genomen meer problemen ervaren in hun functioneren dan kinderen uit intacte gezinnen. Deze onderzoeken kijken veelal naar scheiding in het kader van de “fysieke geheel theorie” (Dancy & Handal, 1984 zoals beschreven is in Borrine, Handal, Brown & Searight, 1991). In deze theorie wordt scheiding en de daaruit volgende veranderingen in de gezinsstructuur gezien als oorzaak van het probleemgedrag dat kinderen na scheiding vertonen.

Ander onderzoek dat richt zich op de kwaliteit van het gezinsleven en ouderlijke conflicten, toont echter aan dat binnen de groep kinderen met gescheiden ouders aanzienlijke verschillen in probleemgedrag te zien zijn (Grych & Fincham, 2001). Scheiding wordt hierbij in het kader van de “psychologische geheel theorie” gezien, waarbij het wordt beschreven als een uitkomst van gebeurtenissen in de partnerrelatie (Dancy & Handal, 1984, zoals beschreven in Borrine, et al., 1991). Dit wordt ook bevestigd door andere studies die veronderstellen dat de effecten van scheiding niet zozeer gemeten kunnen worden aan de hand van verschillen voor en na de scheiding, maar door processen die aan de scheiding voorafgaan zoals ouderlijke conflicten (Amato, Loomis & Booth, 1995; Amato & Sobolewski, 2001).

Ouderlijke conflicten

Onderzoek laat zien dat ouderlijke conflicten veel meer invloed kunnen hebben op kinderen dan de scheiding zelf (Amato & De Boer, 2001; Nunes-Costa, Lamela, & Figueiredo, 2009). Deze ouderlijke conflicten kunnen zowel in gescheiden als intacte gezinnen voorkomen (Amato & Afifi, 2006; Anthonijsz et al., 2010; Grych & Fincham, 2001). Over het verschil in frequentie van ouderlijke conflicten tussen gescheiden- en intacte gezinnen is vanuit onderzoek nog weinig bekend. Uit onderzoek (Borg & Jeurig, 2013; Kaplan, 2008) blijkt dat ouderlijke conflicten gemiddeld genomen hoger zijn in gescheiden gezinnen dan in intacte gezinnen. Ouderlijke conflicten kunnen worden omschreven als onenigheid tussen ouders die over verschillende aspecten van het gezinsleven gaan (Buehler et al., 1997).

De gezinssysteemtheorie geeft een verklaring voor het verband tussen ouderlijke conflicten en de problematische aanpassing van kinderen. De gezinssysteemtheorie gaat ervan uit dat het gezin uit verschillende subsystemen bestaan die elkaar wederzijds beïnvloeden (Minuchin, 1985). Ouderlijke conflicten zijn volgens deze theorie een risicofactor voor kinderen omdat het de kwaliteit van de interactie tussen ouders en kinderen beïnvloedt. Ouders betrokken in conflicten met hun partner zijn gemiddeld minder sensitief naar hun kinderen, zijn sneller geneigd om hun kinderen harder te disciplineren en zijn minder betrokken in familie-activiteiten (Grych & Fincham, 2001). Belangrijke factoren van ouderlijke conflicten die bepalen hoe kinderen aan de andere kant reageren op deze conflicten zijn: frequentie, intensiteit, manier van uiting, onderwerp, en de manier waarop conflicten door ouders worden opgelost (Gano-Phillips & Fincham, 1995; Fincham & Osborne, 1993; Sarrazin & Cyr, 2007).

In het onderzoek van Buchanan en Heiges (2001) worden verschillende redenen aangedragen waarom ouderlijke conflicten een grotere invloed kunnen hebben op kinderen in gescheiden dan in intacte gezinnen. Zo wordt verondersteld dat conflicten na de scheiding meer intens van aard zijn en gemiddeld over een langere periode tussen ouders hebben afgespeeld. Daarnaast gaan de conflicten na de scheiding meer over kind-gerelateerde zaken en zijn ouders meer geneigd om ineffectieve oplossingstechnieken te hanteren bij het oplossen van conflicten. Voorgaande kenmerken van ouderlijke conflicten na scheiding zijn gerelateerd aan meer problematische uitkomsten voor kinderen zoals internaliserende problemen (Buchanan & Heiges, 2001; Emery, 1982; Davies & Cummings, 1994; Grych & Fincham, 1993).

Aan de andere kant worden in hetzelfde onderzoek van Buchanan en Heiges (2001) ook redenen aangedragen waarom ouderlijke conflicten in intacte gezinnen een meer negatieve invloed kunnen hebben op kinderen dan ouderlijke conflicten van gescheiden ouders. Zo kunnen kinderen in intacte gezinnen vaker worden blootgesteld aan onenigheden en conflicten tussen de ouders dan kinderen met gescheiden ouders. Daarnaast kunnen gescheiden ouders hun conflicten beter gescheiden houden van hun kinderen dan ouders in intacte gezinnen, waardoor kinderen minder snel de inhoud van conflicten meekrijgen.

Amato en collega's (1995) concluderen in hun onderzoek dat kinderen die veel ouderlijke conflicten in een intact gezin meemaken, meer gebaat zijn bij een

scheiding van hun ouders dan wanneer deze bij elkaar blijven.. Daarnaast kunnen ouderlijke conflicten in intacte gezinnen zorgen voor minder contact en grotere emotionele afstand tussen ouders en hun kinderen (Booth & Amato, 1994). Al met al zijn er verschillende bevindingen over de invloed van ouderlijke conflicten in intacte en gescheiden gezinnen.

Loyaliteitsproblemen

Een vaak voorkomend gevolg van ouderlijke conflicten kan zijn dat kinderen loyaliteitsproblemen ervaren doordat zij zich gedwongen kunnen voelen om tussen hun ouders te kiezen (Amato & Afifi, 2006). Veel onderzoeken geven aan dat een van de oorzaken van problematisch functioneren van kinderen rondom de scheiding van hun ouders wordt veroorzaakt door loyaliteitsproblemen (Amato & Afifi, 2006; Booth & Amato, 1994; Emery & Dillon, 1994). Loyaliteitsproblemen kunnen zorgen voor veel stress bij kinderen. Deze loyaliteitsgevoelens kunnen zes tot tien jaar na de scheiding nog steeds aanwezig zijn bij kinderen (Amato & Afifi, 2006). In een ander onderzoek komt naar voren dat problemen in loyaliteit kunnen leiden tot depressie en afwijkend gedrag bij adolescenten (Buchanan, Macoby & Dornbusch, 1991).

Om het begrip loyaliteitsproblemen te kunnen begrijpen wordt eerst het begrip loyaliteit uitgewerkt. Volgens de theorie van Boszormenyi-Nagy en Spark (1973) worden twee soorten loyaliteit onderscheiden. Dit zijn de horizontale- en verticale loyaliteit. Verticale loyaliteit wordt omschreven als een onverbreekelijke band tussen ouders en kinderen die vanzelfsprekend ontstaat bij de geboorte. Horizontale loyaliteit wordt omschreven als de relaties van kinderen met broers en zussen, vrienden en leeftijdsgenoten (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973; Janssens & Van As, 2008). Het verschil tussen horizontale- en verticale loyaliteit is dat de horizontale loyaliteit tussen kinderen kan worden verbroken, terwijl de band die kinderen met hun ouders hebben als onverbreekelijk wordt beschouwd (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973).

De balanstheorie van Heider (1958) stelt dat interpersoonlijke relaties in bijvoorbeeld families en vriendschappen in of uit balans kunnen zijn. Een relatie kan uit balans zijn wanneer er in een triade, twee mensen elkaar niet mogen. Wanneer dit gebeurt wordt er vanuit de derde persoon vaak een kant gekozen, waardoor de relatie met één van de twee uit balans raakt. Vanuit deze theorie wordt er verondersteld dat de kans groter is dat kinderen een kant van één ouder kiezen in reactie op ouderlijke conflicten. Echter kinderen kunnen ook naar aanleiding van conflicten de loyaliteit met beide ouders proberen te behouden en daardoor proberen om de balans te

herstellen. Kinderen kunnen zich hierdoor tussen de ouders in voelen staan (Grych & Fincham, 2001). Kinderen met gescheiden ouders kiezen bij ouderlijke conflicten volgens de balanstheorie sneller de kant van één ouder dan kinderen uit intacte gezinnen omdat het makkelijker voor kinderen is om zich afzijdig van de andere ouder te houden wanneer zij die minder vaak zien. Er is hier echter nog geen empirisch bewijs voor.

Huidig onderzoek

Uit voorgaand onderzoek blijkt dat niet alleen de gezinsstructuur een risicofactor is voor problemen in het functioneren bij kinderen, maar dat ouderlijke conflicten ook moeten worden meegenomen in het onderzoek (Amato & De Boer, 2001; Amato & Sobolewski, 2001; Van der Valk et al., 2007). Daarnaast blijkt dat loyaliteitsproblemen van kinderen een veel voorkomend probleem is bij ouderlijke conflicten en scheiding. Daarom wordt in deze thesis het doel gesteld om antwoord te geven op de vraag: In hoeverre verschilt de samenhang tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen uit intacte en gescheiden gezinnen?

Dit onderzoek richt zich op dit verband door drie onderzoeksvragen te stellen: (1) Is er een verband tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen? De balanstheorie van Heider (1958) en onderzoeken van onder andere (Amato & Afifi, 2006; Emery & Dillon, 1994) veronderstellen dat loyaliteitsproblemen vaak als gevolg van ouderlijke conflicten ontstaan. Om deze reden wordt de volgende hypothese opgesteld: Hoe meer er sprake is van ouderlijke conflicten, hoe meer er sprake is van loyaliteitsproblemen bij kinderen. (2) Is er een verschil in ouderlijke conflicten tussen gescheiden ouders en ouders uit intacte gezinnen? Op basis van het onderzoek van Buchanan en Heiges (2001) zijn er geen eenduidige antwoorden en kan hier nog geen duidelijke hypothese worden opgesteld. Deze vraag wordt daarom exploratief bekeken. (3) Verschilt de samenhang tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen uit intacte en gescheiden gezinnen? Er is nog weinig empirisch onderzoek over dit onderwerp. Daarom wordt er ook hier geen duidelijke hypothese opgesteld en is de onderzoeksvraag explorerend van aard.

Dit onderzoek is van maatschappelijk belang omdat er weinig recente empirische literatuur over loyaliteitsproblemen beschikbaar is. In het klinisch werkveld wordt vaak de systeembenadering in de behandeling van onder andere gezinsproblematiek zoals conflicten en scheiding toegepast, terwijl dit in de

empirische literatuur nog nauwelijks wordt getoetst. Dit onderzoek levert een bijdrage aan kennis over loyaliteitsproblemen bij kinderen. Dit is van belang omdat loyaliteitsproblemen kunnen leiden tot negatieve gevolgen voor kinderen zoals internaliserende- en externaliserende problemen (Amato, 2010; Buehler et al., 1997; Buchanan, 1991). Wanneer deze problemen worden gesignaleerd is het van belang om naar de achterliggende oorzaak te kijken. Vaak wordt scheiding als achterliggende oorzaak aangewezen voor deze problemen. Van belang is echter om ook ouderlijke conflicten mee te nemen zodat kinderen zowel in intacte als in gescheiden gezinnen worden geholpen en ook aandacht is voor de problemen tussen ouders dat een risicofactor vormt voor de ontwikkeling van de kinderen.

Methode

Steekproef

In dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van data dat verkregen is uit het onderzoek Scholieren & Gezinnen 2013. Het onderzoek Scholieren & Gezinnen loopt sinds 2006 en wordt tweejaarlijks uitgevoerd. Dit databestand geeft de gegevens weer van 2414 scholieren waarvan 443 scholieren met gescheiden ouders. In het onderzoek deden 1171 jongens (48,8%) en 1231 meisjes (52,2%) mee. De scholieren waren tijdens de afname in de leeftijd van negen tot zeventien jaar ($\mu = 13.74$, $SD = 1.02$). De scholieren komen vanuit verschillende opleidingsniveaus van VMBO oplopend tot en met Gymnasium. De verdeling van deze opleidingsniveaus is gelijk.

Meetinstrumenten

Om de onderzoeksvragen in dit onderzoek te beantwoorden is er gebruik gemaakt van de Vragenlijst van Scholieren en Gezinnen 2006-2013. Deze vragenlijst is samengesteld door Dr. Ed Spruijt en Dr. Inge van der Valk van de Onderzoeksgroep Jeugd en Gezin van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. De vragenlijst gaat over het individuele welbevinden van jongeren en hun gezinssituatie. In dit onderzoek zijn uit deze vragenlijst alleen onderdelen meegenomen die relevant zijn voor dit onderzoek. Dit zijn: ouderlijke conflicten, loyaliteitsconflicten en gezinssituatie.

De mate van conflicten wordt gemeten met behulp een verkorte versie van de 'Children's Perception of Interparental Conflict Scale' (CPIC) van Grych, Seid, & Fincham (1992). Een voorbeeldvraag uit de CPIC is: 'Hebben je moeder en vader,

voor zover je dit weet, wel eens ernstige conflicten?’ Deze vraag kan worden beantwoord aan de hand van een vijfpuntschaal waar 1 = nooit, 2 = zelden, 3 = soms, 4 = vaak en 5 = voortdurend. De andere items hebben betrekking op vragen over ouderlijke conflicten over geld, conflicten over de opvoeding en de kinderen en onenigheid en ernstige conflicten. De items zijn onderling hoog gecorreleerd en vormen in een Factoranalyse één onderliggende factor, die 59% van de variantie verklaart. De betrouwbaarheid is goed: $\alpha = .83$. De items worden daarom samengenomen in een gemiddelde score voor ouderlijke conflicten.

Daarnaast wordt het begrip loyaliteitsproblemen gemeten aan de hand van vijf vragen. Deze vragen komen ook uit een subschaal van de CPIC (Grych, Seid, & Fincham, 1992) en meten bij kinderen onder andere het gevoel van betrokkenheid naar ouders toe, de wens van kinderen om niet te hoeven kiezen tussen hun ouders en het gevoel wel te moeten kiezen tussen ouders. De antwoorden worden gemeten op een vijfpuntschaal met antwoordcategorieën van 1 = onwaar tot en met 5 = waar. Een voorbeeldvraag hierbij is: ‘Ik heb het gevoel dat ik de kant van mijn vader of moeder moet kiezen wanneer zij ruzie hebben.’

Uit de factoranalyse en betrouwbaarheidsanalyse komt naar voren dat 1 van de 5 items niet goed samenhangt met de andere 4 items (“ik heb niet het gevoel de kant van mijn vader of moeder te moeten kiezen”), waarschijnlijk omdat deze omgekeerd gepoold is en lastiger te beantwoorden door de ontkenning. Dit item is weggelaten, waarna de overige 4 items 1 onderliggende schaal vormden die 43% van de variantie verklaart. De betrouwbaarheid is matig: $\alpha = .66$. De items worden samengenomen in een gemiddelde score voor loyaliteitsproblemen.

Tot slot wordt in dit onderzoek de gezinsstructuur meegenomen. In dit onderzoek is de gezinsstructuur opgedeeld in twee categorieën: intact en gescheiden. Samenwonende ouders en getrouwde ouders worden in de categorie ‘intact’ geplaatst. Ouders die gescheiden zijn en/of gedecohabiteerd worden in de categorie ‘gescheiden’ geplaatst. De categorie waarbij één van de ouders is overleden worden niet meegenomen in dit onderzoek.

Procedure

In dit onderzoek is van de data uit de vragenlijst Scholieren en Gezinnen 2006-2013, alleen het databestand van 2013 geanalyseerd. Bachelor studenten hebben onder supervisie van Inge van der Valk en Ed Spruijt verschillende middelbare scholen benaderd. Wanneer de middelbare scholen bereid waren om mee te werken

aan het onderzoek werd door middel van een gemaksteekproef twee of meer klassen geselecteerd. Daarnaast werden de scholieren en hun ouders door middel van een brief voorafgaand aan de vragenlijst geïnformeerd. In deze brief werd aan de scholieren en hun ouders duidelijk gemaakt dat de scholieren niet verplicht waren om deel te nemen aan het onderzoek en dat ze op elk gewenst moment konden stoppen. Per klas waren er twee Bachelor-studenten aanwezig. De scholieren kregen voordat ze de vragenlijst individueel in de klas invulden, een korte mondelinge toelichting op het onderzoek en een instructie over het invullen van de vragenlijst.

Analyse

In dit onderzoek zullen de hypothesen als volgt worden getoetst: Voor hypothese 1 wordt met behulp van een correlatietoets gekeken of een verband bestaat tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij de kinderen. Afhankelijke variabelen is loyaliteitsproblemen. Onafhankelijke variabele is de mate van ouderlijke conflicten. Voor hypothese 2 kan met behulp van ANOVA gekeken worden of de mate van ouderlijke conflicten in intacte gezinnen verschilt van die in gezinnen na scheiding. Voor hypothese 3 wordt met behulp van een meervoudige hiërarchische regressieanalyse de relatie tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen geanalyseerd met als modererende factor de gezinsstructuur. Daarnaast wordt met een Fischer R-to-Z analyse gekeken of er een verschil bestaat in de samenhang tussen gezinsstructuur en loyaliteitsproblemen en de samenhang tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen.

Resultaten

Data-inspectie

Voordat de analyses worden uitgevoerd, wordt eerst gekeken of aan verschillende assumpties is voldaan. Van de variabelen die mee zijn genomen in het onderzoek is bekeken of deze normaal verdeeld waren. Voor de modelvariabelen ouderlijke conflicten, gezinsstructuur en loyaliteitsproblemen geldt dat deze rechtsscheef verdeeld zijn. Hiermee is de assumptie geschonden dat de variabelen normaal verdeeld zijn. Ook de assumpties homoscedasticiteit en lineairiteit zijn geschonden. Dit betekent dat de kans op een type II fout in dit onderzoek toeneemt. Vanwege de relatief grote steekproef zullen de resultaten hier redelijk robuust tegen zijn ondanks de schending van de assumpties (Cohen, 1988).

Beschrijvende statistieken

De beschrijvende statistieken zijn weergegeven in Tabel 1. In de tabel is te zien dat jongens en meisjes ongeveer gelijk zijn verdeeld. De respondenten in intacte gezinnen zijn veel meer vertegenwoordigd (81.3%) dan kinderen uit gescheiden gezinnen (18.7%).

Tabel 1.

Beschrijvende statistieken van de variabelen uit dit onderzoek.

Variabelen	N	%	M	SD
Leeftijd	2395		13.74	1,02
Jongen	1171	48.8		
Meisje	1231	51.2		
Intact	1923	81.3		
Gescheiden	443	18.7		

Ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen

De eerste onderzoeksvraag: Is er een verband tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen? is met een Pearson correlatie analyse getoetst. De hypothese is dat er een positief verband tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen. Ouderlijke conflicten correleren inderdaad positief met loyaliteitsproblemen met $r = .45$, $p = .00$ ($n = 2278$). Dit wordt beschouwd als een redelijk sterk verband tussen de twee variabelen. Meer ouderlijke conflicten hangen dus sterk samen met meer gerapporteerde loyaliteitsproblemen bij kinderen.

Ouderlijke conflicten en gezinsstructuur

De tweede onderzoeksvraag: Is er een verschil in ouderlijke conflicten tussen gescheiden ouders en ouders uit intacte gezinnen, is gemeten met een éénweg-ANOVA. Er is geen duidelijke verwachting opgesteld vanwege het gebrek aan eenduidige literatuur. In Tabel 2 komt naar voren dat de mate waarin kinderen uit gescheiden gezinnen ouderlijke conflicten ervaren hoger is dan kinderen uit intacte gezinnen. Er is dus inderdaad een significant verschil in de mate van door jongeren gerapporteerde conflicten tussen de twee gezinstypen.

Tabel 2.

Resultaten éénweg-ANOVA verschil tussen gescheiden- en intacte gezinnen in ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen.

Gezinsstructuur	M	Ouderlijke	F	R ²	p
		conflicten			
		SD			
			242.33	.45	.00*
Intact	1.80	.61			
Gescheiden	2.40	.99			

Noot: *p <.001

Samenhang ouderlijke conflicten, gezinsstructuur en loyaliteitsproblemen

De derde onderzoeksvraag: Verschilt de samenhang tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen uit intacte en gescheiden gezinnen? is getoetst aan de hand van een lineaire regressieanalyse. Met deze analyse is gemeten wat de rol van ouderlijke conflicten, gezinsstructuur en een interactie tussen ouderlijke conflicten en gezinsstructuur op loyaliteitsproblemen zijn bij kinderen.

Voor ouderlijke conflicten is de gecentreerde variabele gebruikt in de regressiemodellen; voor gezinsstructuur is een dummyvariabele aangemaakt waarbij 0 = intact en 1 = gescheiden. De resultaten van deze regressieanalyses zijn te vinden in Tabel 4. Hierin zijn achtereenvolgens vier modellen getoetst:

1. Ouderlijke conflicten: Model 1 uit Tabel 4 laat zien dat ouderlijke conflicten een significant effect hebben op loyaliteitsproblemen ($\beta = .45$, $p < .001$). Hoe meer er sprake is van ouderlijke conflicten, hoe meer loyaliteitsproblemen kinderen ervaren.

2. Gezinsstructuur: Model 2 laat zien dat gezinsstructuur ook een significant effect heeft op loyaliteitsproblemen bij kinderen ($\beta = .19$, $p < .001$). Kinderen uit gescheiden gezinnen ervaren meer loyaliteitsproblemen dan kinderen uit intacte gezinnen.

3. Ouderlijke conflicten en gezinsstructuur: Model 3 laat zien dat de factor

Running Head: LOYALITEITSPROBLEMEN, OUDERLIJKE CONFLICTEN EN
GEZINSTRUCTUUR BIJ ECHTSCHIEDING

ouderlijke conflicten nauwelijks wordt beïnvloed door de factor gezinsstructuur. De waarden van ouderlijke conflicten blijven ongeveer gelijk ($\beta = .44, p < .001$). Hoe meer er sprake is van ouderlijke conflicten, hoe meer loyaliteitsproblemen kinderen ervaren, ondanks de gezinsstructuur waarin zij leven. Het effect van gezinsstructuur valt weg wanneer ouderlijke conflicten in het model zijn opgenomen, wat erop wijst dat het negatieve effect van scheiding op loyaliteitsproblemen meer door de conflicten van ouders komt en niet zozeer door de scheiding.

4. Interactie ouderlijke conflicten en gezinsstructuur: Model 4 laat zien dat een interactie van ouderlijke conflicten en gezinsstructuur geen significant effect heeft op loyaliteitsproblemen ($\beta = .02, p = .39$). Opvallend is dat de factor gezinsstructuur in dit model een hogere invloed heeft, meegenomen ($\beta = .29$). Ondanks de hogere waarde heeft gezinsstructuur geen significant effect op loyaliteitsproblemen, wanneer ouderlijke conflicten en interactie tussen ouderlijke conflicten en gezinsstructuur meegenomen worden.

Tabel 4.

Stapsgewijze regressieanalyses met loyaliteitsproblemen als afhankelijke variabele.

Model	B	SD	β	t	Sig.
1. Ouderlijke conflicten	.45	.02	.45	24.14	.00*
2. Gezinsstructuur	.35	.40	.19	9.10	.00*
3. Ouderlijke conflicten	.44	.02	.44	22.43	.00*
Gezinsstructuur	.07	.04	.03	1.71	.09
4. Ouderlijke conflicten	.43	.02	.43	17.61	.00*
Gezinsstructuur	.55	.40	.29	1.38	.17
Interactie ouderlijke conflicten en gezinsstructuur	.04	.04	.02	.85	.39

Noot: * $p < 0.001$

Daarnaast zijn voor het beantwoorden van de derde onderzoeksvraag met behulp van *split file* op gezinsstructuur afzonderlijke correlaties berekend tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen. Pearsons $r = .39$ ($n = 1885$, $p = .00$) voor intacte, en $r = .51$ ($n = 382$, $p = .00$) voor gescheiden gezinnen. Een Fischer R-to-Z transformatie laat zien dat deze correlaties significant van elkaar verschillen: $z = -2.68$, $p = .01$. De door jongeren gerapporteerde conflicten tussen de ouders hangen dus in gescheiden gezinnen significant sterker samen met loyaliteitsproblemen dan in intacte gezinnen. Deze bevinding is niet in overeenstemming met de bevinding uit de regressieanalyse, waarin geen significante interactie werd gevonden tussen gezinsstructuur en ouderlijke conflicten op loyaliteitsproblemen.

Conclusie en Discussie

Vanwege het grote aantal kinderen dat jaarlijks te maken heeft met echtscheiding, is het van belang om te kijken welke verklarende factoren een rol spelen in de problematiek die kinderen vaak naar aanleiding van scheiding van hun ouders ervaren. Hierbij moet niet alleen worden gekeken naar de echtscheiding op zichzelf, maar ook naar andere factoren zoals ouderlijke conflicten. Op deze manier kan er eerder worden geïntervenieerd waardoor de kans dat kinderen later probleemgedragingen laten zien na een scheiding kleiner is. Dit onderzoek heeft zich gericht op de vraag in hoeverre de samenhang tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen verschilt bij kinderen uit intacte en gescheiden gezinnen. Aan de hand van drie deelvragen is getracht om antwoord te geven op deze onderzoeksvraag.

Voor de eerste deelvraag, of er een verband is tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen, is de hypothese opgesteld: Hoe meer er sprake is van ouderlijke conflicten, hoe meer sprake is van loyaliteitsproblemen bij kinderen. In dit onderzoek is een redelijk sterk positief verband gevonden tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen. Deze bevinding ondersteunt voorgaande beschreven literatuur die veronderstelt dat ouderlijke conflicten samengaan met loyaliteitsproblemen van kinderen, en meer invloed kunnen hebben op kinderen dan de scheiding zelf (Amato & De Boer, 2001; Nunes-Costa, Lamela, & Figueiredo, 2009).

Bij de tweede deelvraag, of er gemiddeld verschil is in ouderlijke conflicten tussen gescheiden ouders en ouders uit intacte gezinnen, is geen richtinggevende

hypothese opgesteld vanwege een gebrek aan eenduidig onderzoek. Uit dit onderzoek blijkt dat de mate waarin kinderen uit gescheiden gezinnen ouderlijke conflicten ervaren hoger is dan kinderen uit intacte gezinnen. Naast twee masterthesissen van Borg & Jeurig (2013) en Kaplan (2008) is vanuit de literatuur nog weinig bekend over de vergelijking van de mate van ervaren ouderlijke conflicten tussen gescheiden- en intacte gezinnen. Om deze reden kan de bevinding uit dit onderzoek een bijdrage leveren.

Uit de resultaten op de derde deelvraag, of de samenhang verschilt tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen bij kinderen uit intacte en gescheiden gezinnen, is eveneens vanwege het weinige empirische onderzoek over dit onderwerp geen duidelijke hypothese opgesteld. Uit dit onderzoek blijkt dat kinderen uit gescheiden gezinnen meer loyaliteitsproblemen ervaren dan kinderen uit intacte gezinnen. Wanneer echter rekening wordt gehouden met ouderlijke conflicten blijken deze meer bepalend te zijn voor de loyaliteitsproblemen die kinderen ervaren dan de gezinsstructuur waarin zij leven.

Vanuit de gezinssysteemtheorie wordt verklaard waarom ouderlijke conflicten voor loyaliteitsproblemen bij kinderen kunnen zorgen. Ouderlijke conflicten vormen volgens deze theorie een risicofactor voor kinderen omdat deze conflicten kunnen samengaan met een intensivering van intimiteit, afstoting of beide in de ouder-kind relatie (Minuchin, 1985). Vanuit onderzoek van Buchanan en Heiges (2001) kan deels worden verklaard waarom ouderlijke conflicten een grotere invloed hebben op kinderen in gescheiden- dan in intacte gezinnen. Zo zijn de conflicten meer intens van aard, spelen deze zich gemiddeld langer af, gaan ze over kind-gerelateerde zaken en zijn ouders geneigd om minder effectieve oplossings technieken te hanteren. Hierdoor kunnen kinderen uit gescheiden gezinnen een hogere mate van ouderlijke conflicten ervaren dan kinderen uit intacte gezinnen. Om deze reden kunnen ouderlijke conflicten in gescheiden gezinnen gemiddeld een grotere invloed hebben op loyaliteitsproblemen dan ouderlijke conflicten in intacte gezinnen.

Uit voorgaande literatuurstudie in deze thesis komt naar voren dat één van de oorzaken van problematisch functioneren van kinderen rondom de ouderlijke scheiding veroorzaakt wordt door loyaliteitsproblemen (Amato & Afifi, 2006; Booth & Amato, 1994). Doordat kinderen uit gescheiden gezinnen meer loyaliteitsproblemen ervaren dan kinderen uit intacte gezinnen, zou dit ook het gegeven kunnen verklaren dat deze kinderen van gescheiden ouders gemiddeld

genomen meer problemen hebben dan kinderen uit intacte gezinnen (Amato, 2010; Amato & Cheadle, 2008).

Vanuit de klinische praktijk wordt vaak gesproken over loyaliteitsproblemen die vaak gepaard gaan met ouderlijke scheiding (Grych, 2005; Kelly & Emery, 2003). Dit onderzoek laat zien dat het niet zozeer de gezinsstructuur, dus de scheiding op zich is, die problematisch functioneren bij kinderen veroorzaakt, maar eerder de ouderlijke conflicten die er vaak mee gepaard gaan. In elk geval waar het gaat om loyaliteitsproblemen van kinderen.

Sterke kanten, beperkingen en aanbevelingen

Sterke kanten van dit onderzoek zijn de wetenschappelijke- en maatschappelijke relevantie. In deze studie is gekeken naar gezinsstructuur en ouderlijke conflicten en hun effect op loyaliteitsproblemen. In voorgaande onderzoeken wordt gezinsstructuur als een belangrijke verklarende factor gezien (Amato, 2001; Spruijt et al., 2007). Onderzoek laat echter zien dat ouderlijke conflicten veel meer invloed kunnen hebben op kinderen dan de scheiding zelf (Amato & De Boer, 2001; Nunes-Costa, Lamela, & Figueiredo, 2009). Zo tonen verschillende onderzoeken aan dat de negatieve gevolgen van een scheiding voor kinderen groter lijken te zijn wanneer er sprake is van ernstige ouderlijke conflicten (Dronkers, 1999; Grych & Fincham, 2001; Kelly, 2000; Kushner, 2009).

Omdat er nog weinig onderzoek is gedaan naar de relatie tussen ouderlijke conflicten en loyaliteitsproblemen, waarbij ook de rol van de gezinssamenstelling wordt meegenomen, is deze studie vernieuwend te noemen. Daarnaast is de omvang van de steekproef een sterk punt van dit onderzoek. De studie heeft een hoge betrouwbaarheid dankzij het grote aantal respondenten.

Een beperking van dit onderzoek is dat er uitsluitend gebruik is gemaakt van zelfrapportage door adolescenten. Informatie vanuit ouders is hierbij niet meegenomen, wat de subjectiviteit van de gegeven informatie vergroot. Vervolgonderzoek zou de betrouwbaarheid van de data kunnen vergroten door meerdere informanten mee te nemen in het onderzoek.

Daarnaast is er in dit onderzoek sprake van een niet heterogene steekproef. De verhouding tussen respondenten uit intacte en gescheiden gezinnen was niet gelijk verdeeld. In dit onderzoek is dit ondervangen door de grootte van de steekproef. Daarnaast doet de scheve verdeling tussen intacte- en gescheiden gezinnen ook recht

aan de werkelijkheid. Zo zijn intacte gezinnen in de maatschappij nog sterk in de meerderheid (de Graaf, 2011).

Verder is er in het analyseren van de data niet voldaan aan de assumpties van normaliteit, homoscedasticiteit en lineariteit. Dit kan de kans op een type II fout vergroten. Dit betekent dat de kans op het vinden van een niet significant verband, terwijl deze in de werkelijkheid wel significant is, vergroot. Ondanks dat er niet aan de assumpties is voldaan, zorgt de grootte van de steekproef voor een power die hoogstwaarschijnlijk voldoende is (Cohen, 1988).

Verder onderzoek is nodig om meer duidelijkheid te krijgen over de vraag hoe ouderlijke conflicten samenhangen met problemen in de loyaliteit. Dit onderzoek heeft zich gericht op ouderlijke conflicten in het algemeen. Wanneer er echt r ook naar de inhoud wordt gekeken van ouderlijke conflicten en de manier waarop ze hun kinderen betrekken, kan er meer inzicht worden verkregen over welke kinderen eerder risico lopen om problemen in loyaliteit te ontwikkelen (Gano-Phillips & Fincham, 1995; Fincham & Osborne, 1993; Sarrazin & Cyr, 2007). Daarnaast kan toekomstig onderzoek een longitudinale studie uitvoeren om meer inzicht te krijgen in de mogelijke causale verbanden tussen ouderlijke conflicten, gezinsstructuur en loyaliteitsproblemen.

Implicaties voor de praktijk

Dit onderzoek heeft bijgedragen aan de bewustwording van het effect van ouderlijke conflicten op loyaliteitsproblemen zowel in intacte- als in gescheiden gezinnen. Van belang is dat er in interventies ook aandacht wordt besteed aan ouderlijke conflicten. Zo kunnen ouders voorlichting krijgen over het effect van ouderlijke conflicten op het problematisch functioneren van kinderen. Daarnaast zou er meer aandacht voor conflictbeheersing en relatie-ondersteuning voor ouders moeten zijn, zodat ouders hun conflicten op een juiste manier kunnen oplossen en de kinderen hier zo min mogelijk in betrekken. Op deze manier zal ook mogelijk de kans op loyaliteitsproblemen afnemen.

Referenties

- Amato, P. R. (2003). Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research, and children of divorce. *Family Relations*, 52, 332-339.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666.
- Amato, P. R., & Afifi, T. D. (2006). Feeling caught between parents: Adult children's relations with parents and subjective well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68, 222-235.
- Amato, P. R., & Cheadle, J. E. (2008). Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: A comparison of adopted and biological children. *Social Forces*, 86, 867-7393.
- Amato, P. R., & De Boer, D. (2001). The intergenerational transmission of marital instability across generations: Relationship skills of commitment to marriage? *Journal of Marriage and Family*, 63, 1038-1051.
- Amato, P. R., Loomis, L. S., & Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces*, 73, 895-915.
- Amato, P. R., & Sobolewski, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 66, 900-921.
- Anthonijsz, I., Dries, H., Berg-le Clercq, T., & Chênevert, C. (2010). Verkennende studie Relatieondersteunend aanbod Centra Jeugd en Gezin. Retrieved from <http://www.doorbraakindejeugdzorg.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/RelatieondersteunendaanbodCJG.pdf>
- Booth, A., & Amato, P. R. (1994). Parental marital quality, parental divorce, and relations with parents. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 21-34.
- Borg, & Jeurig (2013). Ouderlijke conflicten, internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. De rol van gezinsstructuur en conflictoplossingsstijlen (niet gepubliceerde masterthesis). Universiteit Utrecht.
- Borrine, M. L., Handal, P. J., Brown, N. Y., & Searight, H. R. (1991). Family conflict and adolescent adjustment in intact, divorced, and blended families. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 39, 753-755.

- Boszormenyi-Nagy, I., & Spark, G. M. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. Oxford, England: Harper & Row.
- Buehler, C., Anthony, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Gerard, J., & Pemberton, S. (1997). Interparental conflict and youth problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies, 2*, 233-247.
- Buchanan, C. M., & Heiges, K. L. (2001). When conflict continues after the marriage ends: Effects of postdivorce conflict on children, In J.H Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research and applications* (pp. 337-362). Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, C. M., Maccoby, E. E., & Dornbusch, S. M. (1991). Caught between parents: Adolescents' experience in divorced homes. *Child Development, 62*, 1008-1029.
- Centraal Bureau voor Statistiek (CBS). (2015). *Echtscheidingen publicaties, 2015 Nederland*. Retrieved from <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/37/meer-echtscheidingen>.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Dancy, B. L., & Handal, P. J. (1984). Perceived family climate, psychological adjustment, and peer relationship of black adolescents: A function of parental marital status or perceived family conflict? *Journal of Community Psychology, 12*, 222-229.
- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: an emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin, 116*, 387-411.
- Dronkers, J. (1999). The effects of parental conflicts and divorce on the well-being of pupils in Dutch secondary education. *European Sociological Review, 15*, 195-212.
- Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological bulletin, 92*, 310-330.
- Emery, R. E., & Dillon, P. (1994). Conceptualizing the divorce process: Renegotiating boundaries of intimacy and power in the divorced family system. *Family Relations, 43*, 374-379.
- Fincham, F. D., & Osborne, L. N. (1993). Marital conflict and children: Retrospect and prospect. *Clinical Psychology Review, 13*, 75-88.

- Gano-Phillips, S., & Fincham, F. D. (1995). Family conflict, divorce, and children's adjustment. In M. A. Fitzpatrick & A. L. Vangelisti (Eds.), *Explaining family interactions* (pp. 206-231). London, Sage Publications.
- De Graaf, A., 2002, De invloed van het ouderlijk gezin op relaties van jongeren. (Maandstatistiek van de Bevolking No. 50). Retrieved from <https://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/45DE9518-6302-4267-9303-83AE41C89C6F/0/b150201.pdf>
- De Graaf, A. (2011), Gezinnen in beweging. *Bevolkingstrends*, 59, 82-96.
- Grych, J. H. (2005). Interparental conflict as a risk factor for child maladjustment: Implications for the development of prevention programs. *Family Court Review*, 43, 97-108.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1993). Children's appraisals of marital conflict: Initial investigations of the cognitive contextual framework. *Child Development*, 64, 215-230.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (2001). Interparental conflict and Child Adjustment: An Overview. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grych, J. H., Seid, M., & Fincham, F. D. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: The children's perception of interparental conflict scale. *Child Development*, 63, 558-572.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York, NY: Wiley.
- Janssens, J., & Van As, N. (2008). Gezinsfunctioneren en gedragsproblemen van kinderen. *Gezinspedagogiek-Deel 2: Opvoedingsondersteuning*, 2, 53.
- Kaplan, E. (2008). Ouderverstoting in Nederland. Parental Alienation Syndrome (PAS) en loyaliteitsproblemen bij recente scheidingsgezinnen (Niet gepubliceerde masterthesis). Universiteit Utrecht.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39, 963-973.
- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, 52, 352-362.

- Kushner, M. A. (2009). A review of the empirical literature about child development and adjustment postseparation. *Journal of Divorce & Remarriage*, *50*, 496-516.
- Minuchin, P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child Development*, *56*, 289-302.
- Nunes-Costa, R. A., Lamela, D. J., & Figueiredo, B. F. (2009). Psychosocial adjustment and physical health in children of divorce. *Journal de Pediatria*, *85*, 385-396.
- Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental conflicts and their damaging effects on children. *Journal of Divorce & Remarriage*, *47*, 77-93.
- Steenhof, L., & Prins, K. (2005). Echtscheiding van ouders en kinderen. CBS Bevolkingstrends, 4e kwartaal, 47-52.
- Van der Valk, I. E., Goede de, M. P. M., Spruijt, E., & Meeus, W. H. J. (2007). A longitudinal study on transactional relations between parental marital distress and adolescent emotional adjustment. *Adolescence*, *42*, 115-136.